

Gender a mezinárodní migrace: úvod do problematiky

Alice Szczepaniková

V průběhu posledních dvaceti let výrazně vzrostl počet výzkumných prací, které se pokoušejí zakomponovat gender do studia mezinárodní migrace. Nadnárodní organizace zabývající se migrací (např. Mezinárodní organizace pro migraci, Úřad vysokého komisaře Spojených národů pro uprchlíky, atd.) uveřejňují studie a realizují projekty, které si kladou za cíl být genderově senzitivní a reagovat na specifické potřeby migrujících mužů i žen. Také mnohé nadace se zaměřují výhradně na podporu takovýchto projektů.

Co vlastně znamená být genderově senzitivní v migrační teorii a praxi? Proč je genderová optika ve vztahu k migraci zajímavá a důležitá? Cílem mého článku je nabídnout možné odpovědi na tyto otázky. Nejprve stručně vymezím pojem gender. Následně popíši diskusi o významu gender pro studium migrace, tak jak byla reflektována v akademických textech o mezinárodní migraci od konce sedmdesátých let dvacátého století do současnosti. V závěru pak nastíním možná témata pro genderově senzitivní výzkum a praxi. Za článkem následuje seznam doporučených on-line zdrojů vztahujících se k tématu gender a migrace.

Co je gender?

Začneme tedy objasněním pojmu gender, který u nás bývá často redukován na diskusi o rozdílech mezi muži a ženami či ještě hůře na tzv. ženskou otázku. Výchozím bodem pro definici gender je, že jde o sociální konstrukci. Gender tedy není danost či jednou provždy určená role ale spíše proces, ve kterém daná společnost prisuzuje kategoriím pohlaví (muž - žena) různá očekávání, symboly, ideály, možné identity a chování, jež pak mají zásadní důsledky pro pozici jednotlivce v rodině, na pracovním trhu a ve společnosti jako celku.¹ Tyto charakteristiky jsou označeny jako femininní či maskulinní a často bývají natolik pevně zakoreneny v dané kultuře, že působí jako biologicky podmíněné a tedy nezmenitelné. Avšak už při srovnání různých společností je patrné, že být ženou či mužem neznamená v různých kulturních prostředích totéž. Je

¹ Možná by proto bylo výstižnější chápat pojem gender také jako sloveso než pouze jako podstatné jméno.

také zřejmé, že v průběhu historie došlo k významným změnám v definicích mužství a ženství, což potvrzuje závěr, že gender není nemenný koncept. Nejen že je sociálně konstruovaný, ale je také v průběhu času, respektive v každé sociální interakci, do které vstupujeme, znovu a znovu rekonstruovaný.

S určitými očekáváními a představami o mužství a ženství vstupujeme do vztahu s druhými lidmi (a to se netýká pouze vztahu mezi muži a ženami, ale také vztahu mezi stejnými pohlavími). Tím, že v každodenním životě jednáme podle společností definovaných a obecně akceptovaných genderových norem, zajišťujeme jejich trvání a zároveň i sociální strukturu společnosti, která na těchto normách závisí (West & Zimmerman, 1987). Gender však není neutrální konstrukcí; naopak determinuje nerovný přístup ke zdrojům a tedy i k moci ve společnosti. Není snad třeba připomínat známý fakt, že ve všech evropských zemích dostávají ženy za výkon stejné práce nižší mzdy než muži a jejich šance na kariéerní postup jsou většinou mnohem nižší, než je tomu u jejich mužských kolegů. Také účast na politickém rozhodování je zatím ve většině zemí značně vzdálena genderové parite. Gender tedy představuje jeden z nejtrvalejších způsobů, jakým jsou označovány a udržovány vztahy mocenské nerovnováhy ve společnosti (Scott, 1986).

Role gender ve zkoumání mezinárodní migrace

Prejdeme nyní k otázce, jakou roli hraje gender v chápání mezinárodní migrace a v reakci výzkumníků i relevantních organizací na tento fenomén. Do počátku sedmdesátých let dvacátého století byly výzkumy o migraci zaměřeny pouze na migrující muže. Většina těchto studií činila obecné závěry o migraci bez jediné zmínky o tom, že jsou založeny pouze na datech týkajících se migrujících mužů. Pokud byly v těchto studiích zmíněny i ženy, tak většinou jen na okraj a to jako osoby závislé na migrujících mužích (Pessar, 1999a). Skutečnost, že mnohé ženy zdaleka nejsou pouze pasivním doprovodem svých partnerů či otců, ale samostatně se pro migraci rozhodují a samy ji také realizují, začala být ve výzkumech reflektována až ke konci sedmdesátých let.² Nárůst v počtu migrujících žen³ byl reflektován nejen rostoucím počtem výzkumu

² Nutno podotknout, že k tomuto posunu došlo především v důsledku druhé vlny feminismu (60.-70. léta), díky níž se na americkou a západoevropskou akademickou puďu dostalo více vedkyň, které začaly zpochybňovat univerzalitu a neutralitu vědeckých studií a jimi používaných konceptů. Tyto ženy upozorňovaly, že ačkoli si mnohé studie nárokovaly objektivitu a univerzální platnost, často zcela ignorovaly specifické zkušenosti žen či jiných znevýhodněných skupin, které byly vyloučeny z tvorby vedení.

a studií zaměřených na popsání zkušeností migrantek, ale také na poli mezinárodních organizací, které reagovaly na potřebu chránit tyto ženy před diskriminací a vykoristováním v hostujících zemích.⁴

V reakci na dlouhodobé opomíjení žen ve studiu migrace a v politikách národních a nadnárodních organizací zabývajících se migrací se začali mnozí výzkumníci zaměřovat výhradně na téma migrujících žen. V současné době existuje již celá řada studií, které dokazují, že ženy často prožívají migraci odlišně než muži. Ženy celí různým, genderově specifickým nebezpečím, ale také mohou čerpat z odlišných zdrojů podpory než muži.

V současné době je zaměření se pouze na migrující ženy považováno za překonaný trend a mnozí autoři a autorky upozorňují na nesprávnost používání gender pouze jako synonyma pro ženy (např. Indra, 1999; Pessar, 1999b). Tvrdí, že skutečně genderově senzitivní studie si klade za cíl pochopit zkušenosti migrujících mužů i žen, zdůrazňují, že gender je třeba chápat jako vztahovou kategorii. Težko tedy můžeme pochopit, jak se mění genderové role migrujících žen bez toho, abychom venovali pozornost také mužům v jejich okolí. Stejně tak organizace, které se zaměřují například na eliminaci diskriminace migrantek v hostujících společnostech, by neměly opomíjet skutečnost, že situace žen je vždy výrazně ovlivněna situací mužů v jejich nejbližším okolí. Proto jakkoli velkovýznamný program zaměřený výhradně na ženy nemusí přinést očekávané zlepšení.

Další oblast, která v průběhu posledních dvaceti let prošla zásadní změnou, je pojetí rodiny v migračních studiích a politikách. Do sedmdesátých let dvacátého století byly rodiny či domácnosti migrantů považovány na jednotky založené na shodě a konsensu. Nepředpokládalo se, že zásadní rozhodnutí zda a kam odejít může být předmětem vyjednávání popřípadě také konfliktu v rodině a to většinou mezi partnery či různými generacemi. Vliv feministických teorií, které redefinovaly rodinu jako prostor vyjednávání, konfliktu a často také násilí, se odrazil také ve studiu migrace. Mnozí výzkumníci se začali zaměřovat na to, jak je v migrující rodině rozdělena moc

³ Počet migrujících žen ve světě vzrostl v průběhu let 1965 až 1990 o 63 % (z 35 na 57 milionů), což je o 8 % vyšší nárůst než tomu bylo v případě migrujících mužů (Zlotnik, 1998).

⁴ Například Valné shromáždění Spojených národů přijalo v roce 1994 Resoluci týkající se násilí na ženách, které migrují za prací [Resolution on Violence Against Migrant Women Workers] (Oishi, 2000).

rozhodovat o odchodu a o cílové zemi, nebo jak migrace ovlivňuje delbu práce a partnerské vztahy v rodině.

Castým zjištěním těchto studií je, že migrantky zvládají stres spojený s presunem do jiné země a s obvykle nesnadnou integrací do nové společnosti lépe než jejich partneři či otcové. Mohou totiž své úsilí zamerit na péči o domácnost a výchovu dětí - atributy, které jsou obecně považovány za jedny z klíčových pro naplnění tzv. ženské role. Naopak muži, kteří v minulosti často nejsou schopni dostát své roli hlavního zaopatrovatele rodiny (jedna z obvyklých charakteristik tzv. mužské role) jsou vystaveni tlakům, jejichž nezvládnutí může vyústit až do násilí na partnerkách a detech. Další genderově senzitivní studie hovoří o fenoménu, kdy se migrantky stávají jakýmsi mezníky pro definování etnické či kulturní specifickosti imigrantské komunity (napr. Abdulrahim, 1993; Anthias & Yuval-Davis, 1992). Zatímco ženy jsou v rámci komunity imigrantu konstruovány jako symboly etnické identity odlišné od hostující společnosti, muži zastávají spíše roli aktivních agentů, kteří tato specifika do značné míry definují a ospravedlňují tak často útlak a diskriminaci žen. Příkladem takové symbolické role žen může být například praxe mrzacení ženských pohlavních orgánů (female genital mutilation), kterou s sebou migranti přinášejí i do Evropy.⁵ Autorky a autoři těchto studií se však shodují, že tyto závěry rozhodně nelze zobecňovat na situaci všech migrantů. Ta je vždy ovlivněna konkrétním kontextem, ve kterém se nacházejí.

Témata pro genderově senzitivní výzkum a praxi

Jedním z cílů tohoto článku bylo poukázat na to, že přijetí genderově senzitivní optiky otevírá mnoho zajímavých a důležitých otázek pro studium migrace i pro formulaci migračních politik a projektu na asistenci migrantům ve vysílajících, tranzitních i cílových zemích. Z možných základních témat či otázek pro výzkum a diskusi v této oblasti lze uvést například:

☞ Do jaké míry se liší zkušenosti žen a mužů migrujících do České republiky?⁶

⁵ Praktikování FGM a její výskyt v evropských zemích je komplexní fenomén, který by stál za samostatné pojednání, jež je nad rámec tohoto textu.

⁶ Samozřejmě je v tomto případě nutné rozlišit typ migrace a tím i kategorii migrantů (napr. žadatelé o azyl, osoby s priznaným statutem uprchlíka, ilegální migranti, legálně migrující cizinci, kteří přicházejí do ČR za prací, atd.).

- zvládání života v uprchlickém tábore (v případě zamerení na žadatele o azyl)
 - obtížné situace, kterým musí migranti a migrantky celit
 - dostupné zdroje pro řešení těchto problémů
 - uplatnění na trhu práce
 - navazování kontaktu s majoritní společností
- ☞ Jak ovlivňuje migrace vztahy uvnitř rodiny migrantu?
- změny v době práce
 - rozhodovací moc v rodině
 - povaha partnerských vztahů
 - postoje k výchově dětí

Domnívám se, že genderově senzitivní přístup k migraci je nezbytným předpokladem pro formulování adekvátní migrační politiky, ale také důležitou inspirací pro představitele nevládních organizací, kteří s migranty přicházejí do přímého kontaktu a nabízejí jim asistenci. Za důležité považuji zejména uvedení si sociální povahy gender, tedy že být ženou například v Cecensku či v Afghánistánu má zcela jiné implikace než být ženou ve Střední Evropě. Je třeba pokusit se pochopit důsledky, jež mají partikulární a kulturně specifické definice mužství a ženství pro odlišné postavení mužů a žen jak vzemi původu tak i vzemi cílové. V neposledním by pak měly být diskutovány i další faktory, které významně ovlivňují kdo migruje a jak bude svou situaci prožívat. Domnívám se, že tyto faktory jsou stejně jako gender klíkové pro pochopení mechanismu marginalizace některých skupin migrantů v hostující společnosti. Patří mezi ne zejména příslušnost k sociální třídě a k etnické skupině, věk a legální status (jde-li o žadatele o azyl, již uznané azylanty, ilegální či legální migranty).

Alice Szczepaniková (autorka článku absolvovala magisterský program na Stredoevropské univerzitě v Budapešti, obor Gender Studies, kde také bude od tohoto roku pokračovat v doktorském studiu)

Použitá literatura

- Abdulrahim, D. (1993). Defining gender in a second exile: Palestinian women in West Berlin. In G. Buijs (Ed.), *Migrant women. Crossing boundaries and changing identities*. Oxford: Berg.
- Anthias, F., & Yuval-Davis, N. (1992). *Racialized boundaries: Race, nation, gender, colour and class and the anti-racist struggle*. London and New York: Routledge.
- Hondagneu-Sotelo, P. (1994). *Gendered transitions*. Berkeley: University of California Press.
- Indra, D. M. (1999). Not a "Room of one's own". In D. M. Indra (Ed.), *Engendering forced migration: Theory and practice* (pp. 1-22). New York and London: Berghahn Books.
- Oishi, N. (2000). *Gender and migration: An integrative approach*. San Diego La Jolla, California: The Center for Comparative Immigration Studies.
- Pessar, P. R. (1999a). Engendering migration studies: The case of new immigrants in the United States. *American Behavioral Scientist*, 42(4), 577-600.
- Pessar, P. R. (1999b). The role of gender, households, and social networks in the migration process: a review and appraisal. In C. Hirschman, P. Kasinitz & J. DeWind (Eds.), *The handbook of international migration: the American experience* (pp. 53-70). New York: Russel Sage Foundation.
- Scott, J. (1986). Gender: A useful category of historical analysis. *American Historical Review*(91), 1053-1075.
- West, C., & Zimmerman, D. H. (1987). Doing gender. *Gender and Society*, 1(2), 125-151.
- Zlotnik, H. (1998). International migration 1965-1996: An overview. *Population and Development Review*, 24(3), 429-468.

Doporučené on-line zdroje vztahující se k tématu gender a migrace

1. Migration Information Source - <http://www.migrationinformation.org/>

Najdete zde několik článků na téma gender a migrace (doporučuji zejména text Boyd a Grieco):

☞ Monica Boyd, Elizabeth Grieco: „Women and Migration: Incorporating Gender into International Migration Theory“

<http://www.migrationinformation.org/feature/display.cfm?ID=106>

- ✍ Erin Patrick: Gender-Related Persecution and International Protection
<http://www.migrationinformation.org/feature/display.cfm?ID=216>
- ✍ Bela Hovy: Building a Gender and Age-Sensitive Approach to Refugee Protection
<http://www.migrationinformation.org/feature/display.cfm?ID=104>
- ✍ Maruja M.B. Asis: Asian Women Migrants: Going the Distance, But Not Far Enough
<http://www.migrationinformation.org/feature/display.cfm?ID=103>
- ✍ Hania Zlotnik: The Global Dimensions of Female Migration
<http://www.migrationinformation.org/feature/display.cfm?ID=109>

2. Center for Comparative Immigration Studies - <http://www.ccis-ucsd.org/index.htm>

- ✍ Nana Oishi: Gender and Migration: An Integrative Approach
<http://www.ccis-ucsd.org/PUBLICATIONS/wrkg49.PDF>
- ✍ Deborah A. Boehm: Gender(ed) Migrations: Shifting Gender Subjectivities in a Transnational Mexican Community
<http://www.ccis-ucsd.org/PUBLICATIONS/wrkg100.pdf>

3. Forced Migration online – velmi obsáhlé stránky zabývající se uprchlictvím z mnoha různých perspektiv – <http://www.forcedmigration.org/>

Najdete tam například tzv. Research Guide pro studium Gender and Forced migration s mnoha dalšími užitečnými odkazy na on-line zdroje

- ✍ Anastasia Bermúdez Torres: Gender and Forced Migration
<http://www.forcedmigration.org/guides/fmo007/>

celý dokument ve formátu pdf najdete na

<http://www.forcedmigration.org/guides/fmo007/fmo007.pdf>

4. International Labor Organization - <http://www.ilo.org/public/english/index.htm>

zajímavá je zejména sekce International Labour Migration -

<http://www.ilo.org/public/english/protection/migrant/index.htm>

Clánek:

- ✍ Gloria Moreno-Fontes: The importance of considering Gender Issues in Migration

<http://www.ilo.org/public/english/protection/migrant/projects/gender/#1>

5. European Council on Refugees and Exiles (ECRE) - <http://www.ecre.org/>

✍ Position on Asylum Seeking and Refugee Women

<http://www.ecre.org/positions/women.shtml>

6. International Organization for Migration (IOM) –

IOM na svých stránkách zveřejňuje on-line IOM Gender and Migration News bulletin

<http://www.iom.int/iomwebsite/Publication/ServletSearchPublication?typPublication=101&keyWord=&author=&classPublication=175&Publication=&datePublication=0&search=Search&reference=&resultPerPage=25&event=search>